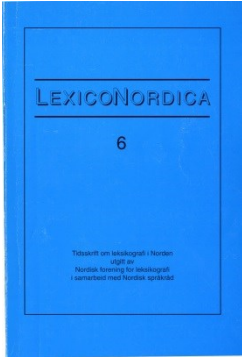

LexicoNordica

Forfatter:	Mikael Reuter [SAOL12]	
Anmeldt værk:	<i>Svenska Akademiens ordlista över svenska språket</i> . Stockholm: Svenska Akademien, 1998. <i>Svenska Akademiens ordlista över svenska språket</i> (cd-rom för Windows). Stockholm: Svenska Akademien, 1999.	
Kilde:	LexicoNordica 6, 1999, s. 211-226	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Mikael Reuter

SAOL12

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. 12 uppl., Stockholm 1998.

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, cd-rom för Windows. 1999.

Svenskan är ett lyckligt lottat språk på det sättet att stavningen under nästan hela det senaste seklet har varit enhetlig, i stort sett oomtvistad och praktiskt taget oförändrad med undantag för vissa enskildheter främst i fråga om främmande ord. Det innebär en väsentlig lättnad för språkanvändarna, som vid läsning inte utsätts för olika stavningsvarianter och vid skrivning slipper ta ställning till vilken variant de skall använda.

Allmän enighet råder också om att riksläkaren i fråga om stavning och böjning av svenska är *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL), den blå bok som står på skrivbordet eller bokhyllan hos de flesta svenska skribenter med ambitionen att skriva professionellt och korrekt. Några myndighetsbeslut om dess normativa funktion finns visserligen inte och har väl inte funnits sedan den sjätte upplagan som kom ut 1889, men bland vanliga språkbrukare ses SAOL som en norm som sällan ifrågasätts.

En ny upplaga av SAOL tas därför alltid emot med spänning. De nya upplagorna har också börjat komma ut med allt kortare mellanrum. Mellan den åttonde upplagan 1923 och den nionde 1950 låg det 27 år och ett världskrig, mellan den nionde och den tionde 23 år och mellan den tionde och den elfte, som kom ut till Akademiens 200-årsjubileum 1986, 13 år. När SAOL12 kom ut 1998 hade det gått 12 år sedan den förra upplagan, och Svenska Akademiens ständige sekreterare Sture Allén skriver i sitt förord att en lämplig riktlinje vore att ge ut en ny upplaga varje decennium. Tekniskt och redigeringsmässigt borde detta inte utgöra några problem: innehållet finns i form av en databas och rikligt med nytt språkmaterial finns lätt åtkomligt i korpusar och andra elektroniska medier.

Nyheter i tolfte upplagan

Typografiskt och lexikografiskt skiljer sig SAOL12 från sina föregångare i två viktiga avseenden. Den största förändringen är att man helt har övergett ordräckorna med samhöriga ord och gått över till att lista varje ord – också sammansättningar och avledningar – på var sin rad i absolut bokstavsordning. Den andra förändringen sammanhänger delvis med detta men har också andra syften: alla ordledsgränser anges med lodstreck, helt för stor ordledsgräns och halvt för liten ordledsgräns.

Att varje ord står på egen rad gör självfallet ordlistans fysiska omfång betydligt större. Medan de tre föregående upplagorna har haft mellan 600 och 700 sidor i den egentliga ordlistan, upptar ordlistan i SAOL12 hela 1.066 sidor, vilket är en ökning på närmare 60 procent jämfört med SAOL11. Tack vare tunnare papper är ökningen av bokens tjocklek inte fullt så drastisk: från 42 mm till 54 mm, det vill säga knappa 30 procent. Än så länge sitter SAOL bra i handen utan att man riskerar tennisarmbåge vid flitig användning som när det gäller vissa andra ordböcker, bl.a. Nationalencyklopedins ordbok och Stora finsksvenska ordboken.

Förändringarna i ordförrådet är inte särskilt radikala. Omkring 5.000 nya ord har enligt inledningen lagts till, många av dem sammansättningar. Samtidigt har "ett tämligen stort antal" ord utgått. Av någon anledning anges inte totalantalet uppslagsord, men utgår man från att de var ca 120.000 i 11:e upplagan kan man väl räkna med knappa 125.000 i SAOL12. Toppen nåddes i 9:e upplagan 1950 med drygt 155.000 ord, och den stora nedskärningen gjordes i 11:e upplagan där framför allt "självklara" sammansättningar ströks för att ge plats för fylligare ordförklaringar. (Vad som är självklart för en redaktör är dock kanske inte lika självklart för en osäker brukare – jag minns en frågeställare som undrade om *kontorsmaterial* var en finlandism när det inte stod i SAOL10, i motsats till *kontorsutensilier*.)

I det följande skall jag granska vad ändringarna i den nya upplagan innebär för användarna och på vilket sätt ordlistan fyller sin funktion som norm för stavning och böjning av svenska ord.

Absolut bokstavsordning

Att varje ord kommer på egen rad i strikt alfabetisk ordning medför både fördelar och nackdelar, men fördelarna överväger.

Vi som har jobbat med rådgivning inom språkvården vet hur svårt det var för många språkanvändare att hitta ord i den gamla SAOL. Detta var fallet framför allt när det gällde ord som inte har ett direkt semantiskt samband med det ord som utgjorde uppslagsord: hur skulle man veta att *enarådande* och *enastående* stod mellan *enarmslyft* och *enbarnsfamilj* i den räkka som inleds av uppslagsordet *en*, och inte mellan *ena* och *enbar*? Eller att *legionär* skulle sökas under *legio* och *rondör* under *rondell*? Varför stod *patentera* under *patentbar* och inte under *patent*? Och hur kunde man veta att *amsaga* skulle sökas under *amma*?

Eftersom den gamla SAOL i vissa fall också upptog sammansättningar till sammansättningarna i en viss räkka kunde det dessutom leda till verkliga missförstånd. Ta t.ex. räckan **nud|ism -ist -läger -istisk**. Den som inte är uppmärksam på att det är något lurtt med bokstavsordningen kunde lätt få uppfattningen att man talar om "nud-läger", inte *nudistläger*.

De här problemen finns alltså inte längre i 12:e upplagan, och nu bör det inte vara några problem att hitta det ord man söker förutsatt att man vet hur det stavas (men det som kvarstår är förstås den gamla paradoxen som formulerades redan av Samuel Johnson: för att kunna slå upp ett ord för att få veta hur det stavas måste man veta hur det stavas ...).

En fördel hade i varje fall det gamla systemet, utöver att det sparade utrymme. Det visade i allmänhet vilka ord som hängde ihop, semantiskt och etymologiskt. Att *amsaga* återfanns under *amma* visade att det från början har varit fråga om en saga berättad av en amma – och att det uttalas med kort *a*, vilket kanske inte är självklart för alla. Orden *sexmästare* och *sexmästarinna* stod i den gamla SAOL under ²**sexa** 'lättare måltid efter fest el. sammanträde m.m.'. I SAOL12 står orden utan kommentar i raden av andra sammansättningar på *sex*: *sexklubb*, *sexliv*, *sexmord*, *sexobjekt*, *sexorgie*. Den som inte är insatt i det traditionella svenska studentkårslivets organisation kan med fog undra vad det är en sexmästare är mästare i.

I ärlighetens namn bör dock sägas att sådana tvetydiga fall är rätt sällsynta. T.ex. *gravgås* och *gravlax* har hänvisningar till det ord som utgör förled, och skiljs på det sättet från *gravfält*, *gravkammare* m.fl. I andra fall klargörs betydelsen genom en förklaring; på det sättet kan vi t.ex. räkna ut att *grannlåt* hänför sig till *grann* och inte till *granne*. Också uttalsangivelser kan användas. Den som till äventyrs tror att *kördräng* avser en dräng som sjunger i kör (jfr kören Orfei drängar) får

genom uttalsmarkeringen [ç-] veta att förleden hör ihop med verbet **¹köra** [çö'ra].

Upplysningar om förhållandet mellan förled och sammansättning kan också ges under förleden. Sålunda sägs det under *däck* att sammansättningar på *däck-* hänför sig till däck t.ex. på fordonshjul, medan sammansättningar på *däcks-* hänför sig till däck t.ex. på fartyg. Det är alltså inte fråga om *däck|slitage* när ett båtdäck slits, och en *däcks|plats* är inte en plats där man förvarar bildäck.

Ordledsmarkering och avstavning

Att orden inte längre är samlade i sammanhörande räckor är som sagt också en bidragande orsak till att redaktionen har introducerat den andra stora nyheten, nämligen markering av ordled (ett ord som för övrigt inte står i själva ordlistan, trots rikliga förekomster i förordet och inledningen).

Ordledsuppdelningen ger, som det konstateras i inledningen, ett praktiskt stöd för läsning av ordlistan. Genom den kan man t.ex. skilja mellan *bil|drulle* och *bild|rulle*, och skillnaden mellan stor och liten gränsmarkering (helt eller halvt lodstreck) visar om vi har att göra med ett sammansatt ord som *konst|is* eller en avledning som *dag|is* (ett ännu bättre par kunde ha varit *land|is* 'is på land' och *lant|is* '(bortkommen) person från landet'. Markeringarna visar också var huvudgränsen (åtminstone enligt redaktionens tolkning) går i ett sammansatt ord där det ena ordledet i sig är en sammansättning: *kärn|kraft|verk* men *kärn|värme|verk*. Ett ord kan ha högst en stor gränsmarkering och ett varierande antal små gränsmarkeringar B eller ingen alls. (När jag här skriver *ordledet* i bestämd form singularis följer jag redaktionens bruk i inledningen, trots att ordlistan som bestämd form av *led* i betydelsen 'del av sammansatt ord' i första hand ger *leden*: **⁴led** s. -en el. -et; pl. -er el. =).

En annan fördel med ordledsmarkeringen är att den ger läsaren en viss information om hur ett ord är bildat, dvs. vilka olika beståndsdelar det består av. I ett ord som *reparations|verk|sam|het* kan vi känna igen de olika bitarna och konstatera att de används som byggstenar också i andra ord. En fullständig morfematisk analys är det i varje fall inte fråga om, eftersom genitiv-s i den första huvudleden *reparations-* inte har avskilts med liten ordledsmarkering. Detta har sina randiga skäl.

Ordledsmarkeringen syftar nämligen längre än till att ge information om hur ordet är uppbyggt. Det är uttryckligen meningen att den ska användas också för avstavning av ord B och användas konsekvent. Det

är här som vi kommer in på det mest kontroversiella med SAOL12, det som har väckt kraftig kritik bland recensenterna och stött på tämligen kompakt motstånd bland språkvårdarna.

I och för sig är principen om avstavning enligt ordled tilltalande, och i många fall fungerar den utmärkt. Ingen har någonsin ifrågasatt att sammansatta ord i första hand ska avstavas mellan sammansättningslederna. Vi vill inte ha *knäst-rumpor* och *uppror-smakare* i våra texter, och vi vill se skillnad mellan *fin-skor* och *finsk-or*.

Därför rekommenderar också Svenska språknämndens skrivregler entydigt avstavning enligt ordledsprincipen i sammansatta ord och vid lätt igenkännliga förstavelser och ordliknande avledningsändelser (t.ex. *an-*, *be-*, *för-*, *miss-* respektive *-aktig*, *-bar*, *-faldig*, *-skap*) och förordar också i regel sådan avstavning framför andra avlednings- och böjningsändelser (*automat-isk*, *parker-ing*, *halv-era*, *stol-ar*, *vishet-en*, *vanlig-ast*).

Men skrivreglerna anför två viktiga undantag: ordledsprincipen kan inte tillämpas när man inte kan urskilja någon gräns mellan ordlederna (och med "man" avses uppenbarligen då den vanliga språkbrukaren), och inte heller när ordledsprincipen skulle ge "iögonenfallande" avstavningar. I sådana fall måste man följa den andra principen, nämligen enkonsonantsprincipen, som innebär att man för över en konsonant till den senare delen av ordet. Det är den gamla folkskoleprincipen, och den fungerar bra för det mesta, utom när det gäller sammansättningsled och lätt igenkännliga förstavelser och ordliknande avledningsändelser (jfr ovan). Också här kan man väl säga att det gäller att undvika iögonenfallande avstavningar.

Vilka slags avstavningar som är "iögonenfallande" när man tillämpar ordledsprincipen sägs inte direkt i skrivreglerna, men bl.a. exemplen *nåd-des*, *program-mera* och *vän-nen* (som alltså avstavas enligt enkonsonantsprincipen) ger en antydning: det är när antingen den förra eller den senare delen av ordet enligt ordledsavstavning skulle få en form som strider mot de fonotaktiska reglerna för hur en svensk stavelse är uppbyggd (*-ddes*) eller som skiljer sig från stavningen av det enkla ordet (*programm-*, *vänn-*).

När avstavningsrekommendationerna i SAOL12 har kritiserats, har kritiken ofta tagit fasta på att det blir för svårt för vanliga språkbrukare att tillämpa dem, eftersom man inte vet var ordledsgränserna går. Det ligger mycket i det, och den saken ska jag återkomma till. Men ändå tror jag att det starkaste argumentet mot en blind tillämpning av avstavning enligt ordled är just det att den leder till "iögonenfallande" avstavningar, dvs. avstavningar som strider mot vår intuitiva känsla för hur en svensk stavelse är uppbyggd. Mest påfallande är det när

resultatet är stavelsefinala konsonantkombinationer som strider mot svenskans fonotaktiska regler. De konsonantkombinationer vi får framför bindestrecket i t.ex. *indoktr-inera*, *katedr-al*, *lagr-ing*, *räkn-are* och *sponsr-ing* känns så främmande att de direkt stör läsningen. Likaså störs läsningen då sje-ljudet delas upp som i *access-ion* och *provis-ion*. Först läser man ut *access* respektive *provis* (som i *provisorisk*), och när ögat når nästa rad måste man korrigera s-ljudet till ett sje-ljud.

Jag hävdar alltså att avstavning enligt SAOL:s principer inte bara är svår för skribenterna utan också försvårar läsningen. Men självfallet uppstår de största problemen för de skribenter som inte har omedelbar tillgång till ordlistan och därför inte kan slå upp nästan varje ord som ska avstavas, eller som helt enkelt inte vill göra sig det besväret. Låt vara att man kan lägga in ordlistans avstavningar i ett ordbehandlingsprogram och på det sättet klara av dem när det är fråga om skrivning på dator, men t.ex. i skolan skrivs en hel del fortfarande för hand. Som bl.a. Olle Josephson har påpekat i en recension undrar man då hur grundskoleeleverna ska begripa att de ska avstava *räkn-ing* och *teckning* men *läs-ning* och *skriv-ning*, *ängsl-ig* och *äckl-ig* men *stings-lig* och *lyck-lig*, *avväpn-ing* men *avhämt-ning*. Visst, de går alla att förklara logiskt med hänvisning till grundorden, men jobbigt blir det.

Ännu svårare blir det med ord av främmande ursprung. Utan avancerad etymologisk kunskap är det omöjligt att veta att *kon-* i *kontroll* och *kondor* inte är detsamma som i *kontakt* och *koncept*, så att man ska avstava *kon-takt* och *kon-cept* men *kont-roll* (där förleden hänför sig till *contre*) medan *kondor* inte alls får avstavas för att det inte innehåller någon för svenskan genomskinlig ordledsgräns. *Kan-el* och *kast-al* kan enligt ordlistan avstavas, däremot inte *kamel* och *kastanj*.

Ytterligare ett problem med att inte acceptera enkonsonantsprincipen som alternativ är att en hel del ord då inte alls kan avstavas. Det kan gälla upp till fyrstaviga ord av främmande ursprung, som *akademi*, *cardigan*, *kameleont* och *skopolamin*, men också två eller trestaviga rent svenska ord som *fäderne* och *skötsel*. Det verkar rätt konstigt att man inte skulle kunna avstava t.ex. *aka-demi*, *fäder-ne* och *sköt-sel*. Besynnerligt är också att ett ord som *chateaubriand* inte innehåller någon ordledsmarkering: nog borde ju *chateau-briand* vara en ganska självklar avstavning.

Nu bör det förstås i ärlighetens namn påpekas att de problematiska fallen är i klar minoritet, och att avstavning enligt ordledsprincipen i de allra flesta fall ger ett fullt tillfredsställande resultat. Det som kritikerna vänder sig mot är framför allt att man har velat upphöja ordledsprincipen till den enda korrekta regeln, och inte tillåter enkonsonantsprincipen i de fall där ordledsprincipen leder till "iögonenfallande"

dvs. bl.a. för svensk fonotax främmande, avstavningar. I det avseendet riskerar ordlistan att förlora sin trovärdighet och auktoritet, eftersom de flesta språkbrukare helt säkert kommer att fortsätta avstava i enlighet med de gamla reglerna, sådana som de har kodifierats i *Svenska språknämndens skrivregler*.

Till dessa envisa konservativa språkbrukare hör för övrigt också Svenska Akademien. I juninumret av *Svenska Akademien informerar* förekommer 85 avstavningar. Samtliga är förenliga med språknämndens skrivregler, men 34 av dem bryter mot SAOL:s avstavningsregler (bl.a. *Aka-demiens*).

Vi får hoppas att framtida utvecklare av avstavningsprogram för datorer inte låter sig förleda att utnyttja ordledsmarkeringarna i SAOL12 för att genomföra en strikt avstavning enligt ordleder. Det skulle inte leda till läsarvänliga texter.

Nyheter i ordförrådet

I inledningen till SAOL12 sägs som sagt att ordförrådet har utökats med ca 5.000 nya ord medan ett tämligen stort antal ord har utgått. Det är inget att förvåna sig över. Ordförrådet hinner utvecklas en hel del på tolv år.

De mest lättigenkännliga nykomlingarna är förstas de som har främmande ursprung och/eller hänför sig till ny teknik o.dyl.: *cd-spelare*, *datavirus*, *ecu* (som redan hunnit bli föråldrat), *e-post* (med sammansättningar), *fibromyalgi*, *ficktelefon* (men *fickdatorn* har inte hunnit med), *intranät*, *mejl* och *mejla* (som har tagits in med beteckningen *vard.*), *nörd*, *paparazzo*, *pastrami*, *reporänta*, *webbläsare*. Sovjetunionens fall har återgett oss *duman* (det ryska parlamentet) och aktualiserat nationalitetsord som *kazak*, *kazakstanier* och *ryssländare* (fast ordlistan missar att göra samma skillnad mellan t.ex. *ryss* och *ryssländare* som mellan *finne* och *finländare*). *Rullatorn* eller *rollatorn* representerar kanske inte ny teknik i den bemärkelse vi vanligen tänker på, men den har gett tusentals äldre en ny möjlighet att röra sig.

Det stora flertalet nya ord är emellertid helt vanliga svenska ord, som inte ens nödvändigtvis behöver beteckna nya företeelser. *Seriemördare*, *servicebutiker*, *snökaos* och säkert också *sexturister* har det funnits i långa tider även om de inte har kallats så förut. Det vardagliga *snigelpost* är ju inte något nytt fenomen, men behovet av ordet har uppstått först i och med e-posten. I den stora *Svenska Akademiens ordbok* finns belägg på *sektledare* från mitten av 1800-talet och på *storförlust* från 1960-talet, men av någon anledning har dessa ord inte

funnit vägen in i SAOL förrän nu. Något nyare som företeelser och ord är t.ex. *doktorandtjänst*, *glasiglo*, *skalbolag*, *skolpeng*, *skinnskalle*, *skuldsanering* och *soppteater*. *Tvålopera*, som var med redan i SAOL11, har nu fått sällskap av synonymerna *såpopera* och det vardagliga *såpa*.

En bidragande orsak till att ordförrådet i SAOL har kunnat kontrolleras och kompletteras är förstås de omfattande korpusar som numera ingår i Språkbanken vid Göteborgs universitet, där redaktionen har arbetat. Det eliminerar en hel del tyckande när redaktören kan utgå från autentiskt material och kontrollera frekvenser.

Men helt problemfritt är det inte att arbeta med korpusar som huvudsakligen består av tidningsmaterial kompletterat med skönlitteratur. Det finns många ord som är vanliga i t.ex. administrativa texter utan att särskilt ofta dyka upp i massmediespråket. Ett gott exempel är ordet *årsverke*, som bl.a. tack vare sin könsneutrala form och sina motsvarigheter i danskan och norskan allt mera har kommit att ersätta *manår*. En kontroll på webben ger över 300 belägg på *årsverke(n)* och knappa 200 på *manår*. Flera svenska myndigheter, bl.a. Statistiska centralbyrån, använder *årsverke*. Men i Språkbanken finns bara ett belägg, och följaktligen har ordet inte tagits in i SAOL (medan *manår* med sex belägg i Språkbanken har bibehållits). Ett annat exempel kunde vara *dysfunktionell* – ordet dyker allt oftare upp i diskussionerna kring handikapp och det finns närmare hundra belägg på webben, men också det förekommer bara en gång i Språkbanken och saknas i SAOL.

De ord som har låg frekvens i Språkbanken och saknas i SAOL behöver för övrigt inte vara några märkliga specialtermer. Miljoner svenskan rullar dagligen sin mus på en *musmatta* och på webben finns det över tvåusen belägg på det ordet – men i Språkbanken är beläggen bara fyra, och i SAOL saknas både *musmatta* och den mindre vanliga synonymen *musplatta*. Verbet *mingla* används flitigt av både tonåringar och äldre svenskar och finns upptaget i den tre år äldre *Nationalencyklopedins ordbok* (redigerad på samma institution som SAOL), men av någon anledning har det inte kommit med i SAOL12.

När det gäller datatermer har SAOL12 i huvudsak på ett förtjänstfullt sätt följt rekommendationerna från Svenska datatermgruppen. Det gäller bl.a. sammansättningarna på *webb-* med två *b* (fast det alternativa uttalet [oebb´-] kunde man ha klarat sig utan). *Sajt* och *mejl*, som datatermgruppen har försökt motarbeta, finns visserligen med (med beteckningen *vard.*), men de får ses som en eftergift för det verkliga bruket – det hade i själva verket varit rätt diskutabelt att förneka existensen av så frekventa ord. Också *printer* finns med som uppslagsord utan brukbarhetsbeteckning, trots datatermgruppens rekom-

mendation "Använd *skrivare* för eng. *printer*". Däremot har verbet *printa* inte tagits in, och likaså saknas helt riktigt *font*, som inte betraktas som ett svenskt ord.

En avvikelse från datatermgruppens (och språkvårdarnas) rekommendationer är uttalsbeteckningen för ord på *cyber-*, t.ex. *cyberrymd*, där förleden enligt SAOL ska uttalas [sajˈber-]. Det är förstäeligt när det gäller direktlånet *cyberspace*, men anser SAOL:s redaktion verkligen att det är fel att använda det av språkvårdarna rekommenderade försvenskade uttalet [syˈber-], ett så vitt jag kan bedöma mycket utbrett uttal?

SAOL har också tidigare innehållit ett antal finlandssvenska ord, alltså svenska ord som bara (eller huvudsakligen) används i Finland eller som har en annan (alternativ) betydelse i finlandssvenskan. Det nya i tolfte upplagan är att dessa har utökats till ca 350 och att urvalet har gjorts enligt mer konsekventa principer än tidigare. Uppgifterna om de finlandssvenska orden har lämnats av Svenska avdelningen vid Forskningscentralen för de inhemska språken i Finland, vilket gör mig jävig att ta ställning till bl.a. urvalet av dem.

De finlandssvenska orden representerar flera olika kategorier. En som är ytterst sparsamt representerad i tidigare upplagor av SAOL är officiella ord som förekommer bl.a. i lagstiftning, t.ex. *arbetspension*, *förskottsskatt*, *kretssjukhus*, *kommundirektör*, *medborgarinstitut* (kommunalt institut med enskilda kurser för vuxna), *samkommun* (sammanslutning av kommuner), *skyddsväg* (övergångsställe) och titlar som *agrolog* (lantmästare), *bergsråd* (en hederstitel), *merkonom* (person som avlagt examen vid handelsinstitut), *provisor* (person med kompetens att förestå apotek) och *vicehäradshövding* (tingsmeriterad jurist). En andra ytterlighet är klart vardagliga ord som *firabla* (extraknäcka; svartjobba), *huda* (bli underkänd i examen; underkänna), *klottig* (kladdig, smetig, slaskig), *lunta* (fuska i skolan, titta i facit) *rådd* (oreda, röra, trassel) och *tassig* (fånig, tokig, löjlig). Däremellan finns olika relativt frekventa och etablerade finlandismer som *arbetsdryg* (arbetskrävande), *brevlucka* (brevinkast), *far* (farled), *glansbild* (bokmärke), *markera* (i bet. räcka upp handen) och *skriftskola* (konfirmationsundervisning).

Lätt förbryllande är emellertid bruklighetsbeteckningarna när det gäller de finlandssvenska orden. Att *finl. vard.* ska tolkas som att ordet används vardagligt i finlandssvenskan är väl klart, men när många av orden i stället är märkta *finl. o. vard.* skulle åtminstone jag tolka det som att ordet används i finlandssvenskan men också vardagligt i standardsvenskan. Så är emellertid inte fallet: t.ex. *huda* och *klottig* förekommer inte i vardagligt språk i Sverige. Däremot verkar *prov. o. finl.*

avse att ordet förekommer både provinsiellt i Sverige och i Finland. Ord markerade på det sättet är t.ex. *hågsa* (erinra sig, komma att tänka på), *stritta* (skvätta, stänka m.m.) och *vigilant* (rask, rörlig o.d.).

Strukna ord

Den huvudsakliga orsaken till att ord som tidigare ingått i SAOL har utmönstrats är förstås att de har föråldrats, dvs. att de inte längre förekommer i texter av i dag. Det är föga sannolikt att man i en text från 1990-talet träffar på ord som *merbemälde* eller *synnerligast*. Men frågan är förstås var man ska dra gränsen. Vad är "texter av i dag" – är det bara sådana som skrivs i dag, eller är det också äldre texter som fortfarande läses i dag?

Ordet *kaffesurr* (som strukits i tolfte upplagan) hänför sig visserligen till ransoneringstiden, men det förekommer i texter som fortfarande kan vara aktuella. Och den som skriver en historisk eller nostalgisk text kan ha orsak att använda det ännu i dag. Är SAOL avsedd bara för produktion av nya texter om dagens förhållanden? I så fall borde väl också t.ex. *doge* (högste styresman i Venedig el. Genua i ä. tid) strykas?

Också bland de ord som enligt inledningen "i största allmänhet har kommit ur bruk" finns ett par som jag kunde tänka mig att använda ännu i dag – fast jag är väl medveten om att det delvis är min konservativa finlandssvenska som gör att det för mig kan vara *kvällswardsdags* och att jag kan bära in *ämbarsvis* med vatten.

En intressant fråga är hur man ska ställa sig till att vissa ord är strukna därför att de inte uppfattas som så att säga politiskt korrekta. I och med att *neger* uppfattas som stilistiskt markerat ("ngt nedsättande") har t.ex. sammansättningarna *negerby* och *negersång* strukits. Ska detta betraktas som ett utslag av Orwellskt *newspeak*, eller återspeglar det en verklig förändring i språkbruket? Är det bara Svarta Rudolf som tillbringar en afton i negerbyn, eller kan också dagens Afrikaresenär vid hemkomsten berätta om sitt besök i en negerby (självfallet bara för en trängre vänkrets, för att inte väcka anstöt)?

En stor grupp av ord som har strukits är vissa beteckningar för kvinnoyrken m.m. på *-inna* och *-erska*. Delvis är det väl av ideologiska skäl, men också därför att, enligt redaktören "den verksamhet som de utövar är inaktuell". Det kan man säkert säga om *bettlerska*, *gästgiverska* och *hamstrerska*, men *angiverskor*, *bråkmakerskor*, *försnillerskor* och *grälmakerskor* finns det väl fortfarande. Där är det väl snarast så att man inte behöver ange en feminin form, därför att den kan bildas enligt

normala regler om man av någon anledning behöver framhålla könet. *Biskopinnan* och *prostinnan* lever kvar i ordlistan i högönsklig välmåga, tydligen i sin egenskap av symboler, trots att deras kolleger *doktorinnan* och *professorskan* kördes ut redan i tionde upplagan 1973.

Nu är det förstås alltid lätt för en utomstående att klaga över gamla ord som strukits eller nya som inte tagits in. Men å andra sidan finns det ju gränser för hur många ord som får plats i en ordlista av SAOL:s omfattning. Strykningar måste göras, och är det alltid fråga om tyckande när en recensent saknar vissa ord, i synnerhet om det gäller äldre ord för vilka frekvensen i moderna texter är låg. Jag vill på inget sätt hävda att redaktionen för SAOL har misslyckats med urvalet, utan jag vill bara peka på de problem som finns.

Normering av stavning och böjning

En grupp av ord som har strukits är sådana (oftast försvenskade) alternativformer som i praktiken inte längre används i levande språkbruk. Redan i SAOL11 hade *kancer* utgått till förmån för *cancer*, och nu stryks t.ex. *bulevard* (boulevard), *jos* (juice), *milliard* (miljard) och *visky* (whisky). Det är knappast många som sörjer dem (möjligen med undantag för *jos*), även om de flesta av dem en gång i tiden var vällovliga försök att tillämpa en mer svensk stavning.

Därmed är vi inne på den intressanta frågan om SAOL:s roll som språklig normerare. Ska man försöka styra språkbruket, och finns det alls någon möjlighet att gå emot det rådande bruket? Svaret på den första frågan är väl ett klart ja, om man ser till det uppdrag SAOL alltid har haft och fortfarande av de flesta anses ha. Vad den andra frågan gäller är erfarenheterna kanske inte alltid så goda (jfr *jos* och *kancer*), men främst handlar det väl om vad man har för ambition och språksyn. Att driva igenom orealistiska skrivformer mot ett etablerat språkbruk är knappast möjligt, men om språkbruket är vacklande bör det finnas alla chanser att påverka det genom en rationell styrning.

Ett sådant fall där den svenska stavningen redan i praktiken har slagit igenom så gott som totalt är *konsensus/consensus*. Stavningen med c- förekommer i praktiken nästan bara i vissa namn och liknande. Därför ställer jag mig frågande till att ordlistan har tagit upp den som en parallellform, om än med beteckningen äv. som anger att det är en andrahandsform. Varför inte klart slå fast att det är fråga om ett etablerat lån i svenskan och att det är den svenska stavningen – och bara den – som gäller? Detsamma kunde gälla *scanner* som alternativ form av *skanner*, men där är dominansen för den engelska skrivformen än så

länge så förkrossande i det faktiska språkbruket att den formen knappast kan förbigås helt. Den kunde dock gärna ges som en även-form snarare än en eller-form.

SAOL håller t.ex. fast vid sin restriktiva hållning mot engelska böjningsformer, särskilt s-pluralen. Där tror jag man har lyckats rätt bra. Språkbankens samlingar visar t.ex. att pluralformen *containrar* nästan helt har slagit ut *containers* i dagstidningstext, även om *containers* tycks ha en starkare ställning utanför den etablerade tidningspressen (en sökning på webben ger ungefär lika många belägg på bägge formerna).

Men för att ett engelskt ord ska kunna böjas på svenska måste man också bestämma sig för vad det har för genus, och det är inte alltid entydigt. SAOL12 har t.ex. stannat för att *skateboard* och *snowboard* är neutrer (*skateboard* redan i SAOL11) och att obestämd plural följaktligen är lika med singular. Detta strider klart mot bruket (och mot recensentens språkkänsla): både i Språkbanken och på webben är en *skateboard/snowboard* totalt dominerande. Nästan alla de få beläggen på ett *snowboard* visar sig vara falska, nämligen av typen *ett snowboard land*, *ett snowboard magasin*. I plural är det i praktiken *snowboards* som gäller, bortsett från ett mindre antal *snowboardar*. – För övrigt kunde ordlistan gärna ha tagit upp också *snöbräda* som uppslagsord (med närmare 60 belägg på webben). Nu finns det bara som tilläggförklaring under uppslagsordet *snowboard*.

Ett annat fall där en ursprungligen engelsk form konkurrerar med en försvenskad är typen *dumping/dumpning*, *jogging/joggning*, *mobbing/mobbning* (där formerna på *-ning* kan ses som svenska verbal-substantiv bildade till verben *dumpa* etc. medan formerna på *-ing* är direkta lån). I det första fallet har redaktionen stannat för att ge de två formerna olika betydelse: *dumping* avser enligt SAOL att man dumpar priser, medan *dumpning* hänför sig till att dumpa t.ex. avfall och jordmassor. Det är inte så lyckat: i t.ex. svensk lagstiftning har man gått in för att använda *dumpning* också när det är fråga om priser, och då ska väl inte SAOL gå emot en sådan svensk form av ordet. Däremot är det väl realistiskt att ha *jogging* som normalform och *joggning* bara i andra hand. Det ska nog mycket till innan svenska folket börjar tala om *joggningsskor*. Men *mobbing* kunde gott ha strukits helt och hållet, eftersom den svenska formen *mobbning* är mer än dubbelt så vanlig både i Språkbankens material och på svenska webbsidor.

Pluralformen av *medium* (i bet. 'kanal för informationsspridning') är i tolfte liksom i elfte upplagan i första hand *medier* (best.f. *medierna*), enligt det mönster som vi i svenskan har för ord på *-ium* (t.ex. *gymnasium*, *seminarium*). Men medan alternativformen *media* i SAOL11 hade markeringen *äv.* (= *även*, vilket ska tolkas som en mindre

rekommenderad form än den som betecknas *el.* = *eller*), så har denna form i tolfte upplagan upphöjts till en eller-form. Det är inte bra. Språkvårdarnas ansträngningar till förmån för den regelrätta svenska böjningen har redan burit frukt och *medier(na)* är mer än dubbelt så vanligt som *media* i tidningstext. Men de som fortfarande vill hålla fast vid den latinsk-engelska formen *media* (som inte ens gör det möjligt att skilja mellan bestämd och obestämd form) kan nu i ännu högre grad än tidigare hänvisa till att den accepteras av SAOL.

Positivt är i varje fall att redaktionen har kommit språkvården till mötes när det gäller sammansättningar med *medium* i förleden. Sammansättningsfogen uppges entydigt vara *medie-* (*medieanalys*, *massmediedebatt*, *multimedieteknik* osv.). I elfte upplagan accepterades alternativt också *media-*.

Redan i elfte upplagan accepterades *narkotika* som en alternativ singularform (best.f. *narkotikan*). Bl.a. på rekommendation av Svenska språknämnden har nu också *antibiotika* tagits upp som singularform (vid sidan av *anibiotikum* med pluralformen *antibiotika*). För singularformerna *antibiotika* och *narkotika* ges förstaeligt nog ingen pluralform, men det kunde kanske ha varit på sin plats att uttryckligen framhålla att också pluralformerna är *antibiotika* och *narkotika* (även om dessa i princip är bildade till *antibiotikum* och *narkotikum*). Annars kan en osäker språkanvändare tro att man kan tala om "antibiotikor" och "narkotikor".

Substantiv på obetonat *-er* som är lånord (de flesta från engelskan) har alltid haft i viss mån vacklande pluralformer. Den mest regelrätta pluraländelsen är *-ar* (med bibehåller *r* före, alltså t.ex. *jumprar*, *broilrar*). En annan möjlighet är nolländelse (som i ord av typen *tekniker*): en *schlager*, flera *schlager*. Slutligen är det rätt vanligt att de böjs på engelskt vis, med pluralis på *-s*. Alla dessa varianter förekommer i SAOL, men pluralformen *-ar* är helt riktigt den vanligaste, till och med i sådana fall där den är i viss mån svåruttalad (*broilrar*, *controllrar*, *startrar*). I alla dessa fall (också för det tyska *schlager*, där alla tre möjligheterna accepteras) ges också plural enligt engelsk böjning som ett alternativ. För ett mindre antal ord ges enbart nolländelse eller engelsk böjning, bl.a. *tanker*, *thriller*, *trapper* och *voucher*. I fråga om *voucher* är jag enig med redaktionen ("vouchrar" har nog inte framtiden för sig), men åtminstone *tankrar* borde ha getts som ett alternativ. För övrigt kunde man gott ha varit mer restriktiv med tillägget "el. enl. eng. böjn." också i dessa fall, inte minst med tanke på att den inte ger möjlighet till bestämd form.

Sture Allén skriver i förordet till SAOL12 att ordlistan till sin natur är en samling rekommendationer som först och främst gäller stavning,

uttal och böjning. Rekommendationerna har sin grund i språkets strukturella egenskaper och i språkanvändningen.

Lever ordlistan upp till denna uppgift? Svaret på den frågan är naturligtvis beroende av vad man har för språksyn och ambitioner. Själv hade jag som språkvårdare gärna sett en restriktivare linje när det gäller till exempel främmande stavning, uttal och böjning – alltså en större respekt för språkets strukturella egenskaper och mindre eftergifter för språkanvändningen när denna är vacklande. Självfallet kan SAOL inte genomdriva ett språkbruk som inte har något stöd hos språkanvändarna – det visar tidigare misslyckanden – men när stavningar och former som stämmer överens med svenskans strukturella egenskaper redan används av majoriteten eller åtminstone en stor del av språkbrukarna finns det knappast några skäl att uppmuntra alternativa former som fungerar sämre när man ser till svenskans struktur. Jag tänker här på stavningar som *consensus*, böjningsformer som *media* och *schlagers* i pluralis, engelska former som *mobbing* och uttal som [saj'ber] av *cyber-*.

Det intressanta i förlängningen är ju att materialet i SAOL säkert kommer att utnyttjas för elektronisk stavningskontroll och textgranskning, både i vanliga ordbehandlingsprogram och i redigeringsprogram som används i t.ex. tidningshus och förlag. Det innebär att ordlistan troligen i praktiken kommer att ha en viktigare normerande roll än tidigare. Svenska Akademien får alltså större möjligheter än förut att påverka språkbruket, vilket samtidigt ställer större krav på Akademiens snille och smak.

SAOL på cd-rom

SAOL12 finns också i en cd-romversion som gör det möjligt att installera ordlistan på hårddisken och ha omedelbar tillgång till den i den egna datorn. Den är lätt installerad och har ett relativt användarvänligt gränssnitt i glada (kanske lite väl granna) blågula färger. I inledningsdelen visas innehållsförteckningen till vänster i ett mindre fält medan texten visas till höger; man kan flytta sig fram dels genom att klicka på rubrikerna i innehållsförteckningen, dels genom att klicka på pilar för antingen en rad eller en sida ner eller upp. Ordlistedelen har på motsvarande sätt fyra fält. Till vänster finns ett fält för inskrivning av sökord, ett som visar enbart uppslagsorden i alfabetisk ordning (med det aktuella uppslagsordet överst) och ett som visar alla sökträffar, dvs. de uppslagsord under vilka det sökta ordet står. Till höger visas sedan själva texten ur ordlistan, på samma sätt som i den tryckta boken.

En elektronisk ordlista medger naturligtvis mycket mer avancerade sökningar än en tryckt. Man kan använda jokertecken (* för noll eller fler tecken, ? för ett tecken), och programmet söker inte bara bland uppslagsorden utan också i artikeltexterna. Söker man t.ex. på *akademi* visar sökträffindex förutom uppslagsordet *akademi* också *akademist*, *korrespondera* och *preses*, och söker man på *åld.* får man en lista över alla uppslagsord som betecknas som ålderdomliga.

Min främsta anmärkning är att man inte kan begränsa sökningen till bara uppslagsorden. För en språkspalt behövde jag en gång en lista över de relativt få svenska substantiv som i grundform slutar på obetonat *-ar* (typ *koppar*, *radar*). En sökning på **ar* ger tusentals träffar, alla ord som i artikeltexten innehåller ett annat ord på *-ar* (men inte enbart ändelsen *-ar* ensam vid böjningsangivelser). Genom att tillägga *s.* på sökraden (**ar s.*) gick det att begränsa sökningen till substantiv, men ändå återstod ett tusental träffar, eftersom ordningsföljden är irrelevant (dvs. också ordartiklar där *s.* föregår ett ord på *-ar* ger träff). De träffar där sökvillkoret uppfylls i själva uppslagsordet är visserligen markerade med en lite starkare gul bakgrundsfärg, men man måste i varje fall bläddra igenom alla träffar.

I den mycket begränsade direkthjälpen får man heller inte några råd om hur man kan begränsa sökningarna. T.ex. möjligheten att begränsa den till substantiv eller verb kom jag fram till bara genom att experimentera.

I en kommande uppdaterad version efterlyser jag betydligt mer avancerade sökmöjligheter. Då kan SAOL bli ett verkligt intressant material också för t.ex. lexikologisk forskning.

Ett par små detaljer i gränssnittet är förargliga för en van Windowsanvändare. För det första går det inte att bläddra framåt och bakåt med hjälp av en normal rullningslist, och inte heller med en mus med hjul, utan man måste träffa rätt på de pilar som finns i nedre högre hörnet av respektive fönster och förflytta sig antingen en rad eller en sida åt gången. För det andra går det inte att på vanligt sätt ändra på fönstrets storlek (t.ex. dra ut det så att det fyller hela bildskärmen i höjdriktningen, vilket gör att fler ord visas samtidigt), utan alternativet till standardstorleken är bara att fönstret maximeras och uppfyller hela bildskärmen.

Slutord

SAOL åtnjuter hög status bland svenska språkbrukare. Det är därför en viktig händelse när det kommer ut en ny upplaga. Kan man då säga att

SAOL12 motsvarar förväntningarna och fyller de krav som kan ställas på en i praktiken normerande språklig riksläkare?

Det gör den utan vidare, på några få men viktiga undantag när. Ordförrådet är representativt, även om detaljmärkningar självfallet kan riktas mot det. Typografin och layouten är användarvänliga, och det är mycket lättare än tidigare för vanliga språkbrukare att hitta de ord de söker i SAOL. Ordförklaringar och preciseringar ges just i den utsträckning som behövs för att användaren ska kunna sätta in orden i deras rätta sammanhang. Inledningen är informativ och välformulerad, och tillräckligt kort för att intresserade användare ska orka läsa igenom den (vilket de tyvärr alltför sällan gör).

De nyintroducerade ordledsmarkeringarna tillför ny och nyttig information, men det stora misstaget är att de så starkt kopplas till avstavning. Om avstavningen slaviskt ska följa ordlistans ordledsmarkering leder det till svårigheter både för textproducenter och för läsare. Det är att hoppas att kommande skrivregler och elektroniska avstavningsprogram inte följer SAOL:s rekommendation på denna punkt.

Vid behandlingen av främmande ord har redaktionen inte i alla avseenden klarat balansgången mellan att följa svenskans inneboende struktur och att ge efter för (delar av) den rådande språkanvändningen. I flera fall, i synnerhet där språkbruket ännu vacklar, hade man enligt min mening kunnat ta mer hänsyn till språkstrukturen för att försöka styra språkanvändningen i enlighet med språkvårdens rekommendationer. Det känns inte så bra för språknämnderna och för språkvårdare på tidningsredaktioner och myndigheter när de ser att deras rekommendationer inte får helhjärtat stöd av den ordlista som ges ut av Svenska Akademien, vars uppgift är "att arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet".

Man ville ju så gärna kunna säga till folk som frågar: "Följ Svenska Akademiens ordlista, då blir det rätt". Men nu är man tvungen att göra det med vissa förbehåll, och det är synd, för man vill ju samtidigt framhålla att alla som har ambitionen att skriva riktig svenska bör ha tillgång till – och flitigt använda – SAOL.

Nu har arbetet på trettonde upplagan börjat. Lycka till!

Litteratur

Gellerstam, Martin: Ordlista i nya kläder – om tolfte upplagan av SAOL. I: *Språkbruk* 1998:3. Helsingfors.

Josephson, Olle: Nya regler ökar avstavningsanarkin. *Svenska Dagbladet* 18 oktober 1998.

SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utg. av Svenska Akademien.
Lund 1898 ff.

SAOL9 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 9 uppl.
Stockholm 1950

SAOL10 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 10 uppl.
Stockholm 1973

SAOL11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 11 uppl.
Stockholm 1986

Sigurd, Bengt, 1986: SAOL – riksläkaren. I: Allén, Sture, Bengt Loman
& Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre
studier*. Stockholm: Norstedts.

Svenska Akademien informerar. Nr 13. Juni 1999.

Westman, Margareta: Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkvård*
1998:4. Stockholm.